

ՄԻՔԱՅԵԼ ԳԱԼՈՒՍՏԻ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

(1886—1950)

Միքայել Գալուստի Թումանյանը ծնվել է 1886 թվականին Ղրիմի Կարա-սուբադար քաղաքում՝ ուսուցչի ընտանիքում: Ավարտել է Երևանի գիմնազիան՝ 1905 թվականին, Մոսկվայի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը՝ 1911 թ., Մոսկվայի գյուղատնտեսական ինստիտուտը՝ 1914 թ.: 1915—1923 թվականներին Մ. Գ. Թումանյանը աշխատել է որպես գյուղատնտես սկզբում Զանգեզուրում, այնուհետև Հոդժողկոմատի սխտեմում:

Մ. Գ. Թումանյանը 1924 թվականին հրավիրվել է աշխատելու Հայաստանի պետական համալսարանում, որպես մասնավոր երկրագործության ամբիոնի վարիչ: 1930 թվականին Երևանի պետական համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի բազայի վրա կազմակերպվել է Հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտը, որտեղ Մ. Գ. Թումանյանը հաջողությամբ ղեկավարել է բուսաբուծության ամբիոնը՝ մինչև 1949 թվականը: Նա վերոհիշյալ ամբիոնում ուսումնական աշխատանքներին զուգընթաց տարել է նաև գիտահետազոտական աշխատանքներ:

1926—1927 թթ. Սովետական

Միությունում լայն հետազոտություններ

ծավալվեցին՝ արտագրական ուժերի ուսումնասիրման ուղղությամբ: Հայաստանում ևս լուրջ ուսումնասիրություններ ձեռնարկվեցին, որոնք ընդգրկեցին նաև գյուղատնտեսությունը, այդ թվում նաև դաշտավարությունը: Դաշտավարության ընդհանուր ղեկավարությունը դրված էր Ն. Ի. Վավիլովի վրա, իսկ կոնկրետ ղեկավարությունը Հայաստանում՝ Մ. Գ. Թումանյանի վրա: Գործը մեծ չափերով շահեց այն բանի համար, որ Ն. Ի. Վավիլովը ի դեմս Մ. Գ. Թումանյանի գտավ իրեն համախոհ մի գործունյա, բանիմաց, հմուտ բուսաբուծ: Դրա շնորհիվ 1926—27 թթ. ուսումնասիրությունները շատ դրական արդյունքներ տվին:

Այնուհետև Մ. Գ. Թումանյանը 1934—1935 թվականներին գլխավորեց Սևանի ավազանի դաշտավարությունն ուսումնասիրող էքսպեդիցիայի աշխատանքները: Էքսպեդիցիաների ընթացքում ժողոված նյութերի լաբորատոր հետազոտումը կատարվեց բուսաբուծության ամբիոնում, որի արդյունքները մեծ չափով նպաստեցին հանրապետության գյուղատնտեսության ասպարեզում գիտահետազոտական աշխատանքների ծավալման գործին:

Միջայել Գալուստովիչը առաջինն էր, որը 1925—1930 թվականների ընթացքում Սովետական Միության հարավում՝ Հայաստանում հայտնաբերեց ու ուսումնասիրեց վայրի ցորենի ընդարձակ տարածություններ, բուսաբանական մեծ բազմազանությամբ։ Նա էր, որ առաջին անգամ գտավ և նկարագրեց վայրի երկհատ ցորենի կովկասյան տեսակը, որն այժմ կոչվում է ըստ Մ. Մ. Յակուբցիների՝ *Tr. araraticum*, ըստ Վ. Լ. Մենաբդեի՝ *Tr. chaldicum*, ըստ Ե. Մակուշինայի՝ *Tr. montanum*։ Նա նկարագրեց նաև վայրի միահատ ցորենի մեկ նոր տեսակ, անվանելով *Tr. urartu* Thum. և մի քանի տասնյակ նոր տարատեսակներ։ Թումանյանը մանրակրկիտ հետազոտությունների ընթացքում առաջին անգամ Սովետական Միությունում հայտնաբերեց Սպելտա ցորենը։ Նա հայտնաբերեց նաև կուլտուրական մի նոր ցորեն ևս, որը գիտություն մեջ ճանաչվեց որպես նոր տեսակ (*Tr. vavilovi* Jakuhbz.)։ Այդ ուսումնասիրությունները մեծ չափով նպաստել են ճշտելու կուլտուրական ցորենի ծագման ու զարգացման հարցերը։

Մ. Գ. Թումանյանը ընդհանուր առմամբ հետազոտել է Հայաստանի կուլտուրական ֆլորան, սակայն նրա ուսումնասիրությունների անկյունաքարը կարելի է համարել ցորենի ուղղությամբ կատարած աշխատանքները, որի արդյունքները շարադրվել են «Հայաստանի կոնդիկ ցորենները», «Կուլտուրական բույսերի բարձրության գոտիները Հայաստանում», «Հայաստանի վայրի ցորենները», «Հայաստանում տարածված վայրի ցորենի բուսաբանական կազմը», «Հայաստանի ցորենների գենեֆոնդը» և այլ աշխատություններում։ Այդ գործերում նա ընդգծում է տեղական դաշտային բույսերի նշանակությունը սեւեկցիոն սորտեր ստանալու համար, ցույց տալով նրանց օգտագործման ուղիները։

Նրա ուսումնասիրությունների հիման վրա բարելավվեցին ցորենի տեղական հնավուրց սորտերը (Սպիտակահատը, Գալգալուսը, Կարմիր կոնդիկը, Կարմիր սլֆահատը և այլն), որոնք մինչև հիմա էլ լայն տարածված ցորեններ են Հայկական լեռնաշխարհում։

Պրոֆ. Թումանյանի նախաձեռնությամբ Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի սիստեմում 1943 թվականին կազմակերպվեց հրկրագործության գիտահետազոտական ինստիտուտը, որի աշխատանքները ղխավորեց ինքը՝ Թումանյանը։ Այդ ինստիտուտում նա բեղմնավոր աշխատանք ծավալեց բույսերի ձևագոյացման, սեւեկցիայի ու սերմնաբուծության, ագրոքիմիայի, բույսերի պաշտպանության և ագրոտեխնիկայի ուղղությամբ։

Մ. Գ. Թումանյանն իր աշխատանքի երկրորդ շրջանում ուսումնասիրել է դաշտային բույսերի ձևառաջացման հարցերը։ Ցորենի թիոցենոզն ուսումնասիրելիս հանգել է այն հզորակացության, որ միջավայրի փոփոխվող կոմպլեքս պայմաններում ցորենի մի ձևից առաջ է գալիս մի ուրիշ ձև։ Այդ դրույթը նա փորձերով ապացուցեց ցորենի, եգիպտացորենի, քունջութի, լոբու և այլ բույսերի վրա։

Ցանքի տարբեր ժամկետում փոփոխված միջավայրի կոմպլեքս պայմաններում Մ. Գ. Թումանյանը հայտնաբերեց բույսերի օնտոգենեզում փոփոխությունների մի շարք օրինաչափություններ։

Մ. Գ. Թումանյանի գրչին են պատկանում շուրջ 50 գիտական աշխատություն, որոնցից առավել արժեքավորները վերահրատարակվեցին Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի կողմից՝ հատընտիր հատորով։

Գիտահետազոտական, ուսումնական բեղմնավոր աշխատանքների լինթացքում Մ. Գ. Թումանյանին 1929 թվականին շնորհվեց պրոֆեսորի կոչում, 1935 թվականին՝ գիտությունների վաստակավոր գործչի կոչում, 1937 թվականին՝ գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1943 թվականին նա մտավ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոսների կազմի մեջ:

Մ. Գ. Թումանյանը ակտիվ հասարակական գործիչ էր: Նա 1930—1947 թվականներին եղել է Երևանի քաղսովետի ղեպուտատ, 1935—1937 թթ.՝ Անդրկովկասյան ֆեդերացիայի կենտգործկոմի անդամ, 1944—1947 թթ.՝ Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության նախագահի տեղակալ, բազմաթիվ գիտական խորհուրդների անդամ և այլն:

Ուսումնական ու գիտահետազոտական աշխատանքների հետ միասին Մ. Գ. Թումանյանն աճեցրել է բազմաթիվ գիտական կադրեր, որոնք այժմ աշխատում են ուսումնական ու գիտահետազոտական ինստիտուտներում: Իր բեղմնավոր աշխատանքի համար պարգևատրվել է Պատվո նշան (1935 թ.) և Աշխատանքային Կարմիր դրոշի (1943 թ.) շքանշաններով: ՀՍՍՀ Գյուղմի-նիստրության Լենինականի դաշտավարական տեխնիկումը կոչվել է անվանի գիտնական Մ. Գ. Թումանյանի անվամբ, Հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտում սահմանվել է ակադեմիկոս Մ. Գ. Թումանյանի անվան մեկ թոշակ:

Պրոֆ. Ա. Ա. ՄԱՏԹԵՎՈՍՅԱՆ